

A dél-dunántúli délszláv (horvát, szerb és szórványos szlovén) bevándorlások nyelvi és néprajzi nyomai a földrajzi nevekben

7. rész*

4. A párhuzamos névadás kutatásának lehetőségei és néhány eredménye

4.1. A Baranya megyei helynévtárakban található, a fentiekben bemutatott – al-típusonként már elemzett – példaanyagot igyekeztem úgy kiválasztani, hogy tükrözze a két- és többnyelvű földrajzi nevek előfordulásának, gyakoriságának arányát. Remélem, hogy ez sikerült. Aligha véletlen, hogy a legtöbb adatot a három-, négy- és ötnyelvű helynevekre találtam. Ez azzal függ össze, hogy részben a 17. és 18. század fordulója előtti évtizedekben, részben pedig 18. század első évtizedeitől kezdődően viszonylag sok Baranya megyei községben – eltérő összetételben – különböző nemzetiségek (magyarok, szerbek, horvátok és németek) éltek együtt. Jóval később – egy-két évszázad múltával – pedig helyenként cigányok, csekély számban szlovákok települtek be (pl. Kölked, Mohács, Véménd területére). Ezt követően pedig néhány helységben öt-, hat- és hétnyelvű földrajzi nevek keletkeztek. A többnyelvű földrajzi nevekre, amint már említettem, a legtöbb példát baranyai névkötetekben (főképpen a Mohácsi járás névanyagában) találtam.

4.2. Ha valaki – Nyugat-Dunántúltól egészen Szabolcs-Szatmárig – abból a szempontból tekinti át az egyes megyei és járási földrajzinév-kiadványokat, hogy a magyaron kívül hány és milyen nyelvű névadatok találhatók bennük, arra az eredményre jut, hogy más eredetű helynevek (német, jiddis, horvát, szerb, szlovák és cigány) a legnagyobb számban Baranyában vannak. A felsoroltak közül szlovák és szlovén (vend) földrajzi nevek igen csekély számban fordulnak elő. Így például Kölked névadatai között egy-két szlovák példa van, Somogyban pedig hat faluban (Gyugy, Lengyeltóti, Somogyvár, Tarany, Táská és Vése) találunk szlovén (vend) földrajzi neveket (vö. BMFN. II. 525–55). Mivel nagyszámú cigány nyelvi-nyelv-járási bel- és külterületi elnevezést jegyeztek föl, amelyek helyenként a párhuzamos névadásban is szerepet játszottak, ezért ezek példaanyagának bizonyos részét és a cigány névadás főbb sajátosságait külön alfejezetben mutattam be.

Mindezek alapján Baranyában a többnyelvű párhuzamos névadásra leginkább a magyar, német, horvát, szerb és jóval ritkábban a cigány (oláh, magyar és roma vagy beás nyelvjárási) földrajzi neveket tudtam vizsgálódásaimhoz figyelembe venni. Mivel cigány köznyelvről nem beszélhetünk, ezért az egyes objektumok, tájékozódási pontok megjelölésére használt neveket egynek számítottam akkor is, ha két vagy három cigány nyelvjárási változatban kerültek a baranyai névtárakba. Így párhuzamos névként – főképpen az egyes települések nemzetiségi

* Az 1. részt, az összefoglalót és a bibliográfiát I. a Nyr. 2014/4. számában; a 2. részt a Nyr. 2015/1. számában; a 3. részt a Nyr. 2015/2. számában; a 4. részt a Nyr. 2015/4. számában; az 5. részt a Nyr. 2016/1. számában; a 6. részt a Nyr. 2016/2. számában közzeltük.

összetételétől, ott-tartózkodásuk időtartamától, létszámuktól függően – leggyakrabban három- és négynyelvű földrajzi nevek fordulnak elő Baranyában. Somogy megyében viszont – amiatt, hogy a betelepült horvátok és a szlovénok egyaránt elmagyarosodtak, és a németek pedig nem velük, hanem más somogyi községekben laktak, ezért ott háromnyelvű helynevek nem keletkez(het)tek, csupán kétnyelvűek, azok is nagyon csekély számban. Mivel pedig a Tolna megyébe és Somogyba bevándorolt szerbek a 17–18. század fordulójától mindkét megyéből nagyrészt elköltöztek, és csupán néhány településen maradt szerb lakosság (vö. Szita 1993: 6), ezért ott – hiába voltak nagyarányú német bevándorlások – háromnyelvű földrajzi nevek nem alakulhattak ki. Ennek következtében a többnyelvű helynévadás csak Baranyára jellemző, ott viszont nagymértékben.

4.3. A többnyelvű helynevek altípusai közül a jövevényneveket abból a szempontból is lehet vizsgálni, hogy egy-egy helynév melyik nyelvből került át a másikba, vagy az átvétel irányát tekintve is elemezni lehet őket. Így például magyar > horvát, szerb irányú kétnyelvű névadatot például a következő községek földrajzi neveiben találtam: **Szemely:** 155/21. *Büdös-kut* : szh. *Biduskut* Kút. 155/53. *Farkas-vőgy* : szh. *Farkasëvac* 'Farkasevac' Ds, sz. Régen az egész területet itt erdő borította. Nevét feltehetően az ott tanyázó farkasokról kapta (BMFN. I. 908–9). – **Felsőszentmárton:** 277/86. *Bükkös* : *Bikës* [...] S, l. A legelőn bükkfák vannak (BMFN. II. 761). Három- és négynyelvű példák pedig a következő települések helynévanyagában fordulnak elő: **Liptód:** 211/166. *Szállás* : n. *Szalas* : szh. *Szalas* [K2: *Szálás* pascuum 'Szálás legelő', *Szállás* K9: *Szállás* P: *Szállás*; sző, sz, l, e MoFnT2: *Szálás*] Ds, sz – **Mohács:** 223/363. *Bëtonfal* : *Gát* : n. *Pëtómaue* : j. *Bëtonmaue* 'Betonmauer' : szh. *Gát* 'Gat' Védőgát, betonfal, 1894-ben épült a Sokac és a Magyar rév. – **Monyoród:** 215/80. *Békás* : n. *Pékás* : n. *Béka* : szh. *Békás* S, Me, sz (BMFN. II. 296, 351, 451, 761).

Ezzel szemben, amint az az egyes altípusoknak a fentiekben bemutatott példaanyagából jól kitűnik, Baranyában viszonylag sok horvát és szerb nyelvű bel- és külterületi elnevezés került át jövevénynévként a magyarba. Vannak olyan földrajzi köznevek, amelyekkel jóval több kül- és belterületi név keletkezett, mint más lexémákkal. Közülük ilyenek például a következők: *Ada, Adica; Dola, Dolac, Dolica, Dolice, Dolina; Grabik, Grabina, Grabine, Grabrik; Ledina, Ledine, Ledinka; Mocsila, Mocsilák, Mocsilla*; Stb. Az itt felsorolt földrajzi nevek megtalálhatók a baranyai kötetek névmutatójában (BMFN. II. 963, 1015, 1048, 1123, 1143).

4.4. Némelyik négy-, öt-, hat- és hétnyelvű földrajzi név úgy keletkezett, hogy bizonyos helyneveket a német és cigány lakosság is átvett. Erre ugyancsak nagyszámú példát találunk, miként ritkábban arra is, hogy – ha egyes településeken a németek valamilyen okból túlsúlyba kerültek – az ottani horvátok és szerbek tőlük vettek át földrajzi neveket. Ilyenek például a következők: **Nagyhajmás:** 2/81. *Bukvik* : n. *Bufik* : szh. *Bukvik* 'Bukvik' [K2: *Bukvik*...] – Az a. sz. régen bükkerdő volt. – **Szőkéd:** 173/1. *Grabina* : n. *Krabina* : szh. *Grabina* 'Grabina' [József Attila u] U, Fr. A Grabina kapcsolatba hozható a szh. *grab* 'gyertyánfa' vagy a szh. *graba* 'árok' köznévvvel (BMFN. I. 46, 987). Négynyelvű adatot csak

egyét találtam, ez a következő: **Dunaszekcső**: 204/351. *Kurják* : n. *Kurjak* : szh. *Kurjakovo* : szh. *Kurják* 'farkas' [...] – Nh.: Itt a régmúltban farkasok tanyáztak (BMFN. II. 230). Az öt-, hat- és hétnyelvű földrajzi nevek számának növeléséhez hat településen (elsősorban Kölked és Mohács névanyagában) – amint arról már szó esett – nagymértékben hozzájárul a cigány névadatok előfordulásának a gyakorisága, valamint az is, hogy a cigány helynévadásra nem a más nyelvű nevek átvétele, hanem a magyar elnevezések lefordítása jellemző.

Vizsgálódásaim során az a vélemény alakult ki bennem, hogy a kétkötetes baranyai névtárhoz hasonlóan gazdag, ilyen sok párhuzamos nevet magában foglaló földrajzinév-kiadványt – objektív okokból – más országrészek, más megyék névanyagában aligha találunk. Ugyanakkor szerencsére már napvilágot látott több olyan megyei és járási földrajzinév-gyűjtemény, amely névadatait például fonetikai, alaktani, szókészleti szempontból vagy éppen a párhuzamos névadás tekintetében fogták vállaltóra, mégpedig igen eredményesen.

C) A nyelvészeti vizsgálódás áttekintése, néhány tanulsága

1. Régóta ismert számomra, hogy milyen sokrétű tudományos értéket foglalnak magukban a kutatásaim forrásául kiválasztott dél-dunántúli földrajzinév-gyűjtemények, hiszen egyrészt Somogyban és Tolna megyében gyűjtőként, közzevetőként vállaltam feladatot, másrészt pedig – Baranyát is hozzájuk véve – ugyanezen megyék névgyűjteményei alapján több év óta nyelvészeti és néprajzi célú vizsgálódásokat végeztem. Ezen dolgozatom témaválasztásának alapjául szintén az említett három megye helynevei szolgálnak. „A dél-dunántúli német betelepülések néprajzi és nyelvi nyomai a földrajzi nevekben” című munkámhoz viszonyítva a SMFN.-ben és TMFN.-ben – az adatok számát tekintve – összességében valamivel több német helynév fordul elő, mint amennyi horvát és szerb nyelvű. Ezzel szemben a BMFN. I–II.-ben a horvát és a szerb bel- és külterületi elnevezések száma – a Somogy és Tolna megyei előfordulásukhoz viszonyítva rendkívül nagy (l. erről a különböző nyelvű baranyai helynevek települések szerinti, járásonkénti összesítését az előzőekben már bemutatott második táblázatban). A horvát és szerb nyelvű példák megkülönböztetése, az etnikai csoportok sokfélesége, a nyelvi sajátságoknak elemzése és a néprajzi közléseknek a megfelelő kategóriákba való besorolása nemegyszer okozott számomra nehézséget. A nagyszámú példának a BMFN. I–II.-ből való kiválasztása, felhasználása miatt ezért neveztem a bevezető fejezetben ezt az írásomat részben *feldolgozásnak*, részben *forrásnak* is. Ugyanakkor ehhez föltétlenül hozzá kell tennem, hogy ezen névgyűjteményeknek a rendkívül gazdag anyaga és az egyes névcikkekhez kapcsolódó magyarázatoknak, kiegészítéseknek a sokfélesége, több forrásértékű történeti kiadvány adatának egyes helyneveknél történő közlése, valamint etimológiai kérdések, ötletek fölvetése összességében a baranyai névtárat több szakterület szempontjából is jól felhasználhatóvá, kiemelkedően értékké teszi.

2. A horvát és a szerb földrajzi nevek elkülönítése, megkülönböztetése – nyelvi kompetencia híján – számomra nagy nehézséget jelentett. Ezért keresnem kellett azokat a fogódzókat, lehetőségeket, amelyek kutatási céljaim megvalósításában segítségemre lehettek. Először a horvát és szerb nyelvű adatokra utaló, a kötetekben használt *szh.* rövidítés jelentését néztem meg, amelyre a következő értelmezést találtam: 'szerb–horvát nyelvjárási névalak'. Ez abból a tényből adódott, hogy a névgyűjtés idején és azt követően még egy-két évtizeden át a horvát és szerb szomszédaink nyelvének megnevezésére a *szerb–horvát* szókapcsolat (vagy ritkábban az egybeírt *szerbhorvát* formája) volt használatos. Amióta megszűnt Jugoszlávia délszláv népeinek szövetsége és új államok jöttek létre, Horvátország és Szerbia államnyelveként a *horvát* és a *szerb* elnevezés terjedt el. Talán nem tévedek, ha azt állítom, hogy a két nyelv hasonlóságai miatt megkülönböztetésük természetesen jóval nehezebb, mint más (egymással nem rokon) nyelvek esetében. Arra törekedtem, hogy a BMFN. I–II.-ben lévő, az *szh.* rövidítéssel jelzett horvát és szerb nyelvű helyneveket lehetőleg pontosan különítsem el egymástól.

A névadatoknak a három megye névköteteiből történt gyűjtése során a különböző bel- és külterületi objektumok, tájékozódási pontok nyelviségének megjelölésére leggyakrabban egy, ritkábban két *szh.* rövidítést is találtam. Szerencsére azonban Kölked község helyneveinek közzététele előtt számomra igen fontos, a horvát és szerb nyelvű példanyag gyűjtéséhez jól felhasználható magyarázat kapcsolódott. Ez pedig a következő volt: „A nevek nem tükröznek egységes nyelvjárást, s mivel ugyanazt a nevet egy-egy nyelvi közösség többféleképpen ejti, ismétléskor más-más változatot közlünk. A szerb–horvát neveknel az első változat többnyire szerb, a második horvát vagy sokác” (BMFN. II. 527). Ez a meghatározás azonban nem minden esetben tudott útmutatóul szolgálni annak eldöntésében, hogy az *szh.* rövidítéssel közölt névadat horvát vagy szerb nyelvűnek tekintendő-e. Néhányszor az is problémát okozott, hogy a *sokác* megnevezés használata, jelentése helyenként nem volt egyértelmű, olykor nehéz volt eldönteni: külön nyelvre vagy etnikai csoportra vonatkozik-e. Sarosác György etnikai csoportosítását is felhasználva döntöttem úgy, hogy semmiképpen sem külön nyelvnek, hanem a horvátok egyik etnikai csoportjának tekintem. A névcikk másodikként álló *szh.* rövidítése utáni adatot általában *horvátnak* vettem. Jóval ritkábban a kötetekben három vagy négy *szh.* rövidítést is találunk. Ilyen esetekben azt, hogy a szóban forgó névadatok melyik nyelvhez tartoznak nem tudtam eldönteni. Végül megemlítem még, hogy Barics Ernő 'horvát nyelvű' értelemben többnyire a *horvátszerb* szóösszetételt használta (1989a: 23, 25), továbbá Penavin Olga dolgozatában is találtam erre példát, amikor *szerbhorvát*, illetőleg *horvátszerb* helynevekkel kapcsolatosan fejtette ki véleményét (1989: 55). Szerencsére volt egy-két olyan megbízható, jó fogódzóm, amelyet az adott helynévváltozatok nyelviségének megállapításában reményeim szerint jól tudtam hasznosítani. Ilyennek vélem a szerb–horvát nyelvű földrajzi nevek névtani szempontú kutatási eredményeinek a felhasználását, amelyet részletesen kifejtettem, továbbá az érintett községek és városok demográfiai, településtörténeti összefoglalóinak figyelembevételét is a horvát és/vagy szerb nyelvű helynevek számának és előfordulási arányainak a meghatározásában. Ezekről az alábbiakban részletesebben szólok.

3. A déli szláv (horvát, szerb és szlovén) nyelvű helynevek nyelvészeti (nyelvtörténeti és dialektológiai) felhasználásának különböző lehetőségeit elsősorban Barics vizsgálódásaiból ismertem meg, amelyek sokat segítettek kutatási céljaim megvalósításában. Dolgozataiban földrajzi nevek alapján – a baranyai horvát és szerb dialektusok egyes típusait, sajátosságait mutatta be, követendő példát nyújtva a helynevekben megőrzött, különböző nyelvi-nyelvjárási jelenségek elemzésére, vizsgálatuk tudományos hasznosítására. A további kutatások számára jó útmutatóul szolgálhatnak azok a megállapításai is, amelyeket a zselici magyarság és a bevándorolt horvát, valamint a kisebb számban odatelepült szerb nyelvű lakosság együttélésével, a földrajzi nevek kialakulásával és használatával összefüggésben így foglalt össze: „A *Zselic* ma is élő szláv eredetű földrajzi nevei – főleg a dülőnevek – [...] nem az Árpád-kori, hanem a XVI.–XVII. századi névanyaghoz tartoznak. A török hódoltság idején kipusztult vagy elmenekült magyarság helyére – a XVII. századi conscriptiók tanúsága szerint – nagy számban érkeztek horvát és szerb telepesek, akik e vidék helyneveit nem változtatták meg, de az általuk használt határrésznek szláv nevet adtak. Mivel e nevek a hivatalos névadásban elfogadottá váltak, a kataszteri térképekre is fölkerültek, és az itt élő magyarság nyelvében közkeletűeknek számítottak a névhasználat (a helymegjelölés), funkció szempontjából, ezért ma már homogénnek lehet tekinteni e vidéken a névanyagnak ezt a két (magyar–szláv), a régiségben még elkülönült csoportját” (Barics 1989/b: 74).

3.1. Barics Ernő elsősorban a helynevekben rejlő nyelvjárási jelenségek vizsgálatára fordított nagy figyelmet. A horvát és/vagy szerb nyelvű bel- és külterületi elnevezésekben jó néhány archaikus, különösen értékes sajátosságot talált, olyanokat is, amelyek a nyelv(járás)történeti kutatásokban is hasznosíthatók. Így bukkan rá például az élő és történeti földrajzi nevekben az összsláv **sti* hangcsoportra visszavezethető realizációkra, és fedezett föl a névadatokban olyan jelenségeket, amelyekkel a nyelvtörténeti kutatásokat, a horvát és szerb dialektológia eredményeit egyaránt gazdagítani tudta. Ezek főleg a hang- és alaktantörténeti sajátságokra terjednek ki.

3.2. Dolgozatában a szerző érintette a horvát és/vagy szerb helyneveknek a magyar és német telepítésű falvakban és városokban való átvételét, megőrzését, ezenkívül a baranyai földrajzi nevek tipológiai és névtani szempontú elemzésére is figyelmet fordított (1989: 21–6). Ennek kapcsán az ugyanazon településen élő nemzetiségek egymástól átvett jövevényneveivel is foglalkozott, és ezekre háromnyelvű (horvát vagy szerb, magyar és német) példákat mutatott be. Sorra vette azokat a helynévtípusokat, amelyek az együtt élő, más nyelvű népcsoportok névhasználatában keletkeztek. Erre a kérdéskörre Penavin Olga is részletesen kitért, és ehhez jól kidolgozott csoportosítási szempontokat adott (vö. 1989: 54), amelyeket eredményesen föl lehetne használni, ha lesz rá vállalkozó.

Írásában Barics kitért a helynévadás indítékainak vizsgálatára és a földrajzi közneveknek a tulajdonnévi csoportok kialakításában játszott fontos szerepére. Ezeket nagyszámú földrajzi köznév kiválasztásása és értelmezése alapján három kategóriában mutatta be. Csoportosítását alapul véve példaanyagát további horvát

nyelvű adatokkal egészítettem ki. A névmutatóban található adatok és a település-történeti összefoglalókat figyelembe véve nagyrészt sikerült is további horvát nyelvű földrajzi nevekre lelmem. Egyetértek azon megállapításával, hogy „a Baranya megyei névadattár nagy segítséget nyújthat ahhoz, hogy szóföldrajzi vizsgálatokkal, azaz nyelvi adatokkal is bizonyítsuk a mai Baranya megyében élő horvátok és szerbek egykori származási helyét, etnikai hovatartozását” (1989a: 26).

4. Az egyes községek és városok különböző eredetű helyneveinek vizsgálatához nagyon hasznos volt számomra, hogy a bevándorolt idegen nyelvű lakosság időnként nagymértékben változó létszámáról, arányairól Tímár György népese-déstörténeti összefoglalóiban értékes, megbízható adatokat találtam. Erről az alábbiakban részletesebben ejtek szót.

4.1. A kiváló nyelvész, Pais Dezső születésének 100. évfordulóján 1986-ban Zalaegerszegen rendezett névtudományi konferencián Tímár György a baranyai kötetek többnyelvű földrajzi neveiről, azok gazdagságáról szólva például a következőket fogalmazta meg: „Ha valaki felüti a BMFN. kötetét az adattári részeknél, elcsodálkozik a névanyag nyelvi sokféleségén. Akár a Hegyhát, a Mecsek-vidék, a Zselicség, akár a Dráva-mellék, a Duna-vidék helyneveit vizsgáljuk, feltűnik, hogy a magyar nevek mellett milyen nagy számban élnek még ma is déli szláv (szerb-horvát) és német földrajzi nevek” (1989: 184).

Tímár György Baranya megye soknyelvű földrajzi neveinek kialakulását, annak történeti hátterét kitűnő összefoglalásokban mutatta be, amelyek – miként utalt is rá – magyarázatul szolgálnak a baranyai helynevek soknyelvűségére, és szerintem egyszersmind jó fogódzót jelentenek sok falu és város bel- és külterületi neveinek nyelvészeti szempontú vizsgálatában, ha figyelembe vesszük az érintett települések népesedéstörténetét is. Ezzel összefüggésben a következőket fogalmazta meg: „Minthogy megyénknek mai (élő, szóbeli) és történeti (írásbeli) helyneveiben rendkívül nagy nyelvi sokféleséget tapasztaltunk már a névgyűjtés idején, keresnünk kellett a jelenség okát. A magyarázat nagyon kézenfekvő volt; tudniillik a megye jellegzetes népesedéstörténete adhat csak érdemi választ a két kötet adattárának sokak számára meglepő nyelvi heterogenitására. Baranyában ugyanis igen sok olyan földrajzi név van, amely még ma is él a lakosság körében, és egy-egy, a helységből már régebben eltávozott etnikum emlékét őrzi. Ezek a nevek gyakran az eredetitől messze eltérő formában maradtak fenn az időközben más nemzetiségűvé vált falu ajkán. A helynevek helyes szófejtéséhez (elsősorban az ilyen kérdéses esetekben) a kutatónak mindenképpen figyelembe kell vennie a szóban forgó helységben élt egykori és mai nemzetiségeket” (1989: 184).

4.2. A BMFN. I–II.-nek – amint az előzőekben már utaltam rá – tudományos értékei sorába tartoznak azok a népességtörténeti összefoglalók, amelyek az egyes települések helynévanyaga előtt találhatók. Ezek kutatásaimban – a különböző nyelvű földrajzi nevek előfordulásának a megismerésében, összevetésében és elemzésében nagy segítséget, fontos támpontot jelentettek. Ehhez természetesen

a baranyai helynévköteteit tüzetesen át kellett nézmem, hogy mely falvak és városok névanyagában található (a magyar és a német nyelvű névadatok mellett) nagyobb számban, jelentős arányban horvát és szerb eredetű bel- és külterületi elnevezés. (Zárójelben említem meg, hogy külön csoportban azokat a helységeket is felsorolom ezen dolgozatomban, amelyeknek földrajzi neveiben – halvány nyelvi nyomként – csupán néhány horvát és/vagy szerb eredetű fordul elő.)

4.2.1. A horvát és a szerb etnikai csoportokba sorolt községek és városok helynévanyagából kiválasztott példák előtti bevezető részben – Timár György kutatásai alapján – röviden összefoglaltam azokat a fontosabb népesedéstörténeti változásokat, mozzanatoakat, amelyek megvilágítják a szóban forgó helységbe költözött magyar és más nyelvű lakosság nemzetiségi hovatartozását, létszámának alakulását, esetenként népcsoportjaik elvándorlását és (főként a szerbek esetében) visszaköltözését is, mégpedig nagyjából a 17. század ötvenes éveitől a 18. század közepéig, sőt az azt követő évszázadokban is. Ezekből a demográfiai adatokból és a településtörténeti összefoglalásokból nemegyszer következtetni lehet az adott község és város helyneveinek nemzetiségek szerinti összetételére, előfordulásuk gyakoriságára. Ennek a problémakörnek a vizsgálatára a BMFN. II.-ből kiválasztottam néhány két- és háromnyelvű települést, amelyeknek népességtörténetete és nemzetiségi nyelvi névanyaga összevetésével igyekszem ezt az összefüggést bemutatni, megvilágítani.

A kétnyelvű (magyar és horvát) földrajzi neveket tartalmazó községek közé tartozik például **Alsószentmárton**, **Drávakeresztúr**, **Drávasztára**, **Felsőszentmárton**, **Kásád** és **Révfa**lu, háromnyelvű (magyar, német és horvát) települések pedig például **Erdősmárok**, **Kátoly**, **Maráza**, **Monyoród** és **Versend** (helyneveiket l. részletesebben: BMFN. II. 194–200, 271–6, 277–81, 346–51, 384–7, 758–65, 809–11, 828–30, 831–4, 931–3, 937–41). Ha ezen községek különböző nyelvű népcsoportok szerinti helyneveinek számát és arányát összevetjük a szóban forgó falu demográfiai adataival és településtörténetével, az összehasonlításból jól kitűnik, hogy a földrajzinév-anyaguk teljes mértékben egybevág, harmonizál az itt felsorolt helységek lakosságának – történetileg ugyan kisebb-nagyobb mértékben változó, lényegében azonban a nagyobb létszámú többséget alkotó – nemzetiségi összetételével. Ez a vizsgált horvát és szerb nyelvű településekre túlnyomórészt jellemző, így például **Kásádra**, **Kátolyra** és **Monyoródra** is. Ezt azért említem meg, mert a többi falu névadatainak nemzetiségek szerinti előfordulási arányai nagyban eltérnek, sajátos különbségeket mutatnak, de ezek is összhangban vannak a népesedéstörténetük eseményeivel, különféle mozzanataival. **Kásád** bel- és külterületi nevei között alig van magyar nyelvű, nagymértékben a horvát (sokác) elnevezések dominálnak. **Kátoly** és **Monyoród** bel- és külterületi elnevezéseinek többsége német–horvát párhuzamos név, és eléggé kevés a magyar nyelvű helynév. Az 1970-es évek végén folytatott földrajzinév-gyűjtés óta minden bizonnyal nagymértékű változások mentek végbe az említett községek lakosságának névismeretében és névhasználatában is.

4.2.2. A Baranya megyei névtárakban sok szerb nyelvű helynév található. Az egyes falvak és városok népességtörténete és szerb nyelvisége között ugyanaz az össze-

függés, egybecsengés jellemző, amint azt a fentiekben röviden már kifejtettem, mint a horvát nyelvű földrajzi nevek esetében. Némelykor azonban nehéz eldönteni, hogy egyes településeken milyen mértékben játszott szerepet a szerb lakosság bevándorlása, illetőleg az elköltözése az adott helynevek kialakulásában. Nem egyszer előfordult ugyanis, hogy egy-egy faluba már a török hódoltság idején (főleg a 17. század végén) szerbek települtek be, de egy-két évtized múltával (elsősorban a Rákóczi-szabadságharc idején) továbbvándoroltak, majd bizonyos idő elteltével ugyanoda költöztek vissza. A Tímár-féle településtörténeti összefoglalókból minderről képet kaphatunk, és mivel a többszöri helyváltoztatás hatással volt földrajzinév-adásukra, viszonylag könnyebben meg lehet ítélni – összevetve az ugyanott lakó más nemzetiségek számával – a helyi szerb lakosság szerepét a helynévadásban. Erről tanúskodik például a következő települések népeségtörténete és szerb nyelvű névanyaga: **Bezedek, Borjád, Ivándárda, Lippó, Liptód, Magyarbóly, Majs, Nagybudmér, Sárok, Somberek és Villány** (vö. BMFN. II. 177–92, 288–97, 555–8, 559–63, 576–81, 583–6, 586–9, 590–2, 592–5, 804–8).

4.3. A törökűlés után Somogy megyébe történt horvát, szerb és szlovén betelepülésekkel kapcsolatban igen jól hasznosítható, tömör összefoglalásokat találtam Szita László könyvében (1993). Ezek nélkül a településtörténeti összegzések nélkül például nem tudtam volna **Kisberény** szerb eredetű helyneveit feltárni. Munkájából az is kiviláglott, hogy hat szlovén telepítésű falu közül ötbe (részben a Muraközből, részben horvát Szlavóniából) települt a magyarok mellé horvát és szlovén (vend) lakosság. Szita László ezen forrásértékű kutatásai nélkül a *somogyi szlovének (vendek)* etnikai csoportját – ha mégoly kevés község tartozik is oda – nem tudtam volna felállítani. Szilágyi Mihály könyvének a Tolna megyébe került *rácokkal* (szerbekkel) kapcsolatos fejezetében pedig részletes áttekintést kapunk bevándorlásukról és a Dráván túlra történt visszaköltözésükről egyaránt. Az ő gazdag anyagon nyugvó kutatásai eredményeit is föl tudtam használni tanulmányomban (1983).

Az olyan megyék esetében, ahol – kisebb-nagyobb számban – hosszabb ideig különböző nemzetiségek éltek, nagyon fontos lenne a Tímár György írta demográfiai, településtörténeti összefoglalókhoz hasonló áttekintések közzététele, ha egyáltalán adódik még lehetőség arra, hogy további megyei és járási földrajzinévkiadványok megjelenhessenek. Sajnos kb. húsz évvel ezelőtt a helynevek kiadása elakadt, pedig egy-két megyében már a kéziratkészítés is megtörtént.

5. Összegzésül azt állapíthatom meg, hogy a Baranya megyei földrajznév-kötekek adatainak nyelvi-nyelvészeti vizsgálata elsősorban Barics Ernő, részben pedig Penavin Olga munkáinak köszönhetően eredményesnek tekinthető. Ezeket felhasználva más megyék és járások déli szláv nyelvű földrajzi neveit lehetne és kellene vizsgálni. Ugyanezt mondhatom – amint már utaltam rá – Tímár György kutatásairól is. Lehetőség és teendő bőven van még, és nemcsak a BMFN. I–II.-nek, SMFN.-nek és TMFN.-nek felhasználása alapján, hanem a többi megyei és járási földrajzinév-kötetét illetően is. A Balatontól északra és nyugatra fekvő megyék

(így pl. Komárom, Veszprém, Vas és Zala megye) idegen nyelvű helynévanyagát felhasználva szintén hasznos lenne hasonló célú vagy más szempontú vizsgálódásokat végezni. Több értékes példa van már erre (pl. Gersner Károly 1981, 2006; Póczos Rita 2008), és a folytatásra is megvan a lehetőség, hiszen például a Komárom és a Veszprém megyei névgyűjteményekben jelentős számú német és szlovák névadat található, Vasban német és déli szláv (horvát és szlovén) eredetű, Zalában pedig horvát nyelvű földrajzi nevek fordulnak elő. Ugyanígy fontos volna például a baranyai névgyűjtemények akár még a déli szláv és más nyelvű helyneveinek nyelvtörténeti, dialektológiai és névtani szempontú további vizsgálata is.

V. A Dél-Dunántúlra települt délszlávok néphagyományainak nyomai a helynevekben

1. Kutatási előzmények

1.1. Hazánkban – mint ismeretes – évszázadok óta, különösen a török hódoltságot követő időktől fogva több nemzetiség él együtt. Néprajzi értékeiknek a gyűjtése és vizsgálata, amint azt több kutatástörténeti áttekintés is jól mutatja (vö. pl. Kósa László 1975; Manherz Károly 1980, 2000), eredményességét tekintve a 19. században hasonló pályán haladt a magyarság néphagyományainak kutatásával. Ennek a korszaknak a jellemzőit, eredményeit Kósa László a következőképpen foglalta össze: „a XIX. század elejétől a magyar néprajzi érdeklődés kibontakozásával párhuzamosan az ország nemzetiségeinek népi kultúrája iránti érdeklődés is föléledt. A megalakult Néprajzi Társaság vezetőségében a nemzetiségi szakosztályok élén nemzetiségi származású szakemberek és neves tudománypártoló személyiségek foglaltak helyet. A Társaság folyóirata, az *Ethnographia* (1890–), majd a Néprajzi Múzeum közlönye, a Néprajzi Értesítő (1900–) az első világháború végéig számos, a magyarországi nemzetiségek néprajzával foglalkozó cikket és tanulmányt közölt. Ebben a korban folytatott nagy értékű népzenei gyűjtéseket Bartók Béla a magyarországi románok és szlovákok közt. Nagy a száma azoknak a néprajzi és helyismereti kiadványoknak is, amelyekben ugyancsak helyet kaptak a korabeli Magyarország nemzetiségeiről szóló magyarul vagy más nyelven írt cikkek és tanulmányok” (1975: 423).

Az első világháború után a néprajzi kutatások visszaestek, és ez a helyzet a következő évtizedekben sem változott meg. Azt mondhatjuk, amint arról Kósa László részletesen szólt (1975: 424–5), hogy a visszaesés a hazai nemzetiségi néprajzra is jellemző volt. Manherz Károly kutatástörténeti áttekintéseiből az tűnik ki, hogy a magyarországi németek néprajzi értékeinek kutatása a 19. század elejétől az 1960-as évek végéig a fentiekben vázoltakhoz hasonlóan alakult (l. részletesebben 1981; 2000).

A délszlávok és más hazai nemzetiségek néphagyományainak gyűjtése és vizsgálata az 1970-es évektől hozott föllendülést. Dolgozatában Kósa kifejtette, hogy az MTA Néprajzi Kutatócsoportja szakmai tanácskozások szervezésével,

az országos néprajzi gyűjtőpályázatok meghirdetésével, a Magyar Néprajzi Társaság pedig a nemzetiségi szakosztály, a néprajzi és honismereti bizottságok megalakításával segítette a gyűjtéseket és feldolgozásokat. Írásában részletesen összefoglalta a nemzetiségi néprajz (az anyagi és szellemi kultúra) különböző területein végzett kutatásokat, végül pedig a további feladatokat is vázolta (Kósa 1975: 427–32). Néhány évvel ezután Kiss Mária a hazánkba települt délszlávok néphagyományainak gyűjtését és kutatását foglalta össze. Munkájának tárgyát így fogalmazta meg: „Attekintésünk megírásakor kettős cél vezetett bennünket. Egyrészt a magyarországi délszlávok folklórkutatását kívánjuk felvázolni a kezdeti időszakról napjainkig. Másrészt az eddig feltárt anyag főbb jellemvonásaira is rámutatunk néhány példa kapcsán, – mindig a kevésbé ismert momentumokra összpontosítva figyelmünket. Éppen ezért az olyan általánosan ismert népszokásokat, mint amilyen például a mohácsi busójárás, jelen írásunkban nem tárgyaljuk” (1977: 3). Dolgozatában főként a régebbi kutatási eredményeket tekintette át, és különféle népszokásokat mutatott be, amelyekhez nemcsak magyar, hanem idegen nyelvű szakirodalmat is közölt, illetőleg egyes szokásokhoz kapcsolódóan néhány községet érintően (pl. Pomázon és Duskon készült) fényképeket is mellékel.

1.2.1. A helynevekben rejlő értékeknek, a hozzájuk kapcsolódó népi közléseknek a kutatásban való felhasználhatósága régóta ismert a néprajzosok körében. Jól mutatja ezt például Barabás Jenő egyik írásának a következő megállapítása: „Már az első etnográfus nemzedék felismerte ezt, s anyaggyűjtésével csatlakozott a nyelvészek, történészek feltárásaihoz. Jankó János alapvető monográfiáiban Kalotaszegről, Torda-Aranyos megyéből, Torockóról, a Balaton vidékéről nagy gonddal gyűjtötte össze a földrajzi neveket. Nyomában több táji monográfia szerzője: Gönczi Ferenc, Kiss Géza, Fél Edit, Vajkai Aurél stb. – akár külön fejezetben, akár értelemszerű tárgyalási rendjükbe építetten – de nem hagyták el a földrajzi névanyagot. Olyan [...] gyűjteményekben, mint Berze Nagy Jánoséban (Baranyai magyar néphagyományok) is találkozunk külön fejezetben földrajzi nevekkal. De ezeken túl több néprajzkutató – például Kiss Lajos és Morvai Péter – céltudatosan is foglalkozott földrajzi nevek gyűjtésével és rendszerezésével, mások – különösen Bátty – megfejtésükkel” (1971: 463). Barabás Jenő írásának nagy részében – értékes források és jól kiválasztott példaanyag alapján – a népi építkezés tárgykörében tudta hasznosítani a helynevek vallomását (1971: 464–6).

1.2.2. A néprajztudomány kezdeti korszakának a földrajzi nevek gyűjtésével és a kutatásban való felhasználásával kapcsolatban – Barabás Jenőhöz hasonlóan – Balassa Iván is nagy elismeréssel szólt. Az 1964-ben megjelent Zala megyei helynévkötet (ZMFN.), majd az 1974-ben napvilágot látott somogyi földrajzinévgyűjtemény (SMFN.) kiadása után hívta föl a kutatók figyelmét arra, hogy ezeknek anyagát a különböző vizsgálódásokban nagyobb mértékben kellene felhasználni. Erről a következőket írta: „Meg kell azonban mondanom, hogy a tudományok többsége, így a néprajz sem élt eddig azzal a lehetőséggel, melyet a sokrétű földrajzinév-anyag gazdag forrása nyújt. Különösen nagyobb áttekintésekben ritkábban használták fel kellőképpen az egyre növekvő gyűjtéseknek

és azokat lassabban követő feldolgozásoknak jelentős eredményeit” (Balassa 1978: 175). Dolgozatában követendő mintát is adott a földrajzinév-kötetek néprajzi szempontú hasznosítására.

1.2.3. A helynevek néprajzi értékeinek felhasználásáról és a folklorisztika egyik adósságáról – Balassa megállapítása után több mint harminc évvel – hasonlóképpen vélekedett Magyar Zoltán, aki a következőket írta: „Míg azonban más társadalomtudományi diszciplínák tudatosan és rendkívül hatékonyan hasznosították a földrajzi nevekben rejlő információkat, mindezzel a magyar folklórkutatás máig adós maradt, esetenként még a felismerésig sem jutott el” (2010: 215). Véleményével egyetértve gondoltam arra, hogy ennek a hiánynak a csökkentéséhez valamelyest igyekszem hozzájárulni. Ilyen irányú kutatásaimat – részben Baranya, Somogy és Tolna megye helynevei alapján az ezredforduló táján kezdtem el (vö. Szabó 2000b, 2003, 2008a, 2008b, 2010a, 2010b, 2012, 2013, 2014), kisebb részben a Veszprémi járás földrajzi neveinek felhasználásával (2003, 2012).

1.2.4. A fentiekben kissé hosszan idéztem néhány néprajzos szakembertől a helynevekben rejlő néprajzi értékek felhasználásának fontosságát és lehetőségét, amellyel kb.1920-ig sokkal inkább élt a néprajzkutatásunk, mint a megyei és járási földrajzinév-kiadványok igen gazdag anyagának vállatóra fogásával. Az elsőként napvilágot látott ZMFN. című kiadványt és az azt követő megyei helynévköteteket valamelyest jobban felhasználták a néprajzkutatók. A hazai folklórkutatás eredményei – amennyire kissé kívülállóként, nem néprajzосként meg tudom ítélni – határainkon túl is elismerésre méltóak. Ezért sajnálom, hogy az a régebbi időkre visszanyúló szemléletmód, amelyet például a Mészöly-iskola és a hozzá szorosan kapcsolódó Nyíri Antal munkássága fémjelzett, és a szegedi egyetem magyar nyelvészeti tanszéke egykor képviselt, sajnos már a múlté. De azért jó emlékezni rá, és amiben csak lehet, ma is érdemes volna követni.

1.3. Talán túlzás nélkül állíthatom, hogy a Magyarországon napvilágot látott megyei és járási helynévkiadványokat eléggé ismerem. Néhányat különösen jól, ugyanis a Somogy és a Tolna megyei névgyűjteményeknek egyik közzetevője voltam, és ennek során lehetőségem volt arra, hogy figyelemmel kísérhessem azt a folyamatot, amely a ZMFN.-t követő SMFN. és TMFN. köteteknek munkálatai során (természetesen a gyűjtéstől a névanyag ellenőzésén át a kiadásra történő kéziratkészítésig) még inkább előtérbe került: ez pedig a földrajzi nevekhez fűződő néprajzi értékű közlések (anyagi okokból általában tömör formában való) számbavétele volt. A szerkesztők és közzetevők akkoriban nagyon bíztak abban, hogy lesz arra lehetőség, hogy a néprajzosok és más érdeklődők majd kiegészítő gyűjtéseket is végezzenek. Hogy ez mennyire valósult meg, arról kevés ismeretem van. Az mindenestre tény, hogy a baranyai névkötetek a néprajzi szempontokat még inkább figyelembe véve jelentek meg. A Dél-Dunántúlra települt németeknek az újházában kialakult helyneveivel és az ezekhez fűződő néphagyományokkal foglalkozva, a Baranya, Somogy és Tolna megyei földrajzinév-kötetek átnézésakor (főképpen Baranya esetében) nemegyszer tapasztaltam, hogy a horvátok és a szerbek lakta

községek és városok helyneveihez viszonylag sok népi közlés, magyarázat is kapcsolódik. Ennek során merült föl bennem az a gondolat, hogy hasznos volna ezeket összegyűjteni, tartalmuk alapján megfelelő csoportosításban bemutatni, értékelni. Ebben az írásomban a déli szláv (horvát és szerb) nyelvű helynevek nyelvészeti és néprajzi célú felhasználását, elemzését tekintetem feladatommak.

Amint a délszlávok Magyarországra településének története kapcsán már összefoglaltam, a horvátok és szerbek bevándorlása a magyar nyelvterület több részét – így például a Dél-Dunántúlt (leginkább Baranyát) – érintette. Nemegyszer előfordult, hogy a beköltözésük után (elsősorban Baranya megyében) helyenként háromnyelvű települések is kialakultak. Egy idő után az együtt lakó (magyar, szerb és/vagy horvát és német) lakosság nemcsak az egyes bel- és külterületi neveket ismerte meg, hanem a hozzájuk fűződő néphagyományt is, és annak egy részét átvette egymástól. Arra is akad példa, hogy egyes helynevekhez kapcsolódóan már a magyarországi lakóhelyükön alakult ki például olyan népszokás, amely apáról fiúra szállva egyes helyi nyelvközségek körében évszázadokon keresztül szinte a múlt század végéig fennmaradt. A különböző hagyományoknak a földrajzinév-kötetektől való összegyűjtése és vizsgálata – amint arról már szó esett – a néprajzi kutatások számára is felhasználható forrásul szolgálhat.

2. A vizsgálat lehetőségei, területei és módszertani kérdései

2.1. A Dél-Dunántúlra települt németek helyneveit és a hozzájuk kapcsolódó hagyományokat vizsgálva, a Baranya, Somogy és Tolna megyei földrajzinév-kötetek átnézésekor (elsősorban Baranya esetében) nemegyszer tapasztaltam, hogy a horvátok és a szerbek lakta települések helyneveihez viszonylag sok népi közlés kapcsolódik. Ennek során merült föl bennem, hogy hasznos volna ezeket összegyűjteni és tartalmuk alapján megfelelő csoportosításban értékelni, bemutatni őket. Erre az is ösztönzött, hogy az 1960-as évektől kezdődően megjelent megyei, járási névgyűjtemények néprajzi célú felhasználására, amint már utaltam rá, kevés figyelmet fordított a kutatás.

A földrajzi neveken fennmaradt különböző (horvát és szerb) néphagyományoknak a vizsgálatában, ahol arra az összegyűjtött példaanyag alapján lehetőségem volt, a Sarosáczy Györgynek a déli szláv nyelvű néprészlegek etnikai csoportjaira kidolgozott felosztását vettem figyelembe (1973: 369–70). Ezeknek a csoportoknak a kialakulásával, értelmezésével kapcsolatos véleményét megalapozottnak tartom, amelyet a következőképpen fogalmazott meg: „A hazánkban élő délszlávok horvát és szerb etnikai csoportjait semmiképpen nem tekinthetjük a honfoglaláskor itt talált szlávok egyenes utódainak, hanem jövevényeknek, akik a történelem évszázadai alatt jöttek be önként, hívásra vagy kényszerből, és egy szűk őslakosságra települtek le, amely a migrációk során teljesen felszívódott. – A mai etnikai csoportok több rétegből alakultak ki. Különösen vonatkozik ez a Duna–Tisza közére és a Baranyában található délszlávokra, ahol a gyakori helyváltoztatáson túl az egymás mellé vagy egy azon helyre történő letelepedésen, a vallás megváltoztatásán kívül, az új környezet is hozzájárult az etnikai kép

kialakulásához. Valamennyi etnikai csoport magán viseli volt szűkebb hazájának jegyeit is. Néhány adat arra enged következtetni, hogy az egyes etnikai elnevezések már a hódoltságot megelőzően is ismertek voltak. A *b u n y e v á c* névvel Baranyában az 1550-es török összeírásban találkozunk először. A *s o k á c* népnevéről 1616-ban a budai Ali pasához írt levél tesz említést. A somogyi délszlávok egy része sokác etnikai csoporthoz tartozott” (1973: 385–6).

2.2. A délszlávok etnikai csoportjainak a Sarosác György kidolgozta felosztását – főként az egyes földrajzinév-kiadványokból összegyűjtött néprajzi példaanyag viszonylag csekély volta miatt – csak részben tudtam felhasználni. Ezenkívül egyrészt bizonyos népi közlések hiányos volta, szűkszavúsága nehezítette a megfelelő néprajzi tárgykörbe való besorolást, másrészt pedig az egyes földrajzi nevekhez kapcsolódó magyarázatoknak a szellemi néprajz témaköreit érintő sokfélesége, tarkasága okozott nehézséget. Ilyen népi közlések vannak például a következő adatokban: **Pécsudvard:** 154/36. *Régi-temető* : n. *Alter Fríthóf* : szh. *Sztáro gróbljē* ’Staro groblje’ Korábban temetkezési hely volt. – A. sz. egykor itt török templom állt. A temető alján békafejű emberek laktak. Aki meglátta őket, meghalt. Edény, téglák és cserépdarabokat találtak a volt temető területén (BMFN. I. 903). – **Felsőszentmárton:** 227/113. *Táborpuszta* : szh. *Táboracska puszta* ’Taboračka pustara’ [...] S, ke [...] A. sz. Szent László e helyen kelt át seregével a Dráván, és az említett helyen állt a tábora. – A. sz. a magyar területek megszállására küldött török hadsereg táborhelye volt (BMFN. II. 763). – **Somogyvár:** 28/215. *Szávica* [...] A monda szerint Kupa vezér erre menekült feleségével egy lovon, és amikor a ló kimerült, a vezér ezt mondta asszonyának: „Száj lē, Vica!” (SMFN. 125).

A fenti példák és természetesen minden egyes – ezekhez hasonló – helynév-adat esetében különböző szempontok mérlegelésével kellett eldöntenem, hogy az adott földrajzi névhez kapcsolódó különféle népi közlés tartalma alapján melyik néprajzi kategóriába kerülhet. Így például a fentiekben bemutatott példák csoportokba való besorolását is alaposan meg kellett fontolni. Így például **Felsőszentmárton** 227/113. számú helynévéhez tartozó kétféle közlést – tartalmuk szerint szétválasztva – Szent László királyhoz és a török hódoltsághoz kapcsolódó hagyománynak is tekintettem. Amint a Baranyai megyei horvát és szerb nyelvű névadatokból kitűnik, viszonylag kevés földrajzi névhez fűződik különféle hagyomány, ezért – amennyire az lehetséges volt – a népi közlés tartalma szerint igyekeztem az egyes példákat a megfelelő néprajzi kategóriákba sorolni. Így jártam el például **Pécsudvard** fentebb bemutatott 154/36. számú külterületi elnevezéséhez tartozó népi magyarázat értékelésében is: az egyik részét a törökkel kapcsolatos néphagyományokhoz, a másikat pedig a hiedelemmondák tárgykörébe soroltam. **Somogyvár** földrajzi nevei között található *Szávica* külterületi elnevezéshez pedig olyan népi közlés kapcsolódik, amely történeti hagyományt tartalmaz, emellett helynév-magyarázatnak is tekinthető. Ennek alapján mindkét kategóriába besoroltam. Meg kell jegyeznem, ilyen típusú helynév a felhasznált anyagban elég ritkán fordul elő.

2.3. Hogy a különböző néprajzi értékű közléseket nemegyszer nagyon nehéz valamely kategóriába besorolni, azt jó néhány névadat mutatja, főként olyan

esetekben, ha az adott helynév többnyelvű, és nem kapcsolódik egyértelmű népi magyarázat hozzá. Ilyenek például a következők: **Erdősmárok**: 209/86. *Frájtár* : n. *Fraitál* 'Freiteil' : szh. *Lívadszka* 'réti föld' [K5, K12: *Freithal*; K17: ~] [...] A feudális terhektől korábban megváltott 'szabad föld'. A szh. név rét közelségére utal. – Nh.: Itt volt a régi falu. A törökök pusztították el. – A. sz. néhány éve ásatás közben vörös téglákra és cserépedényekre bukkantak. – **Erdősmecske**: 191/206. *Várhégy-düllő* : *Sloszbërg-düllő*: n. *Slouszpëerih* 'Schloßberg' : szh. *Klisza* 'vár-hegy' [...K 8: *Schloszberg*..K16: *Schloß Berg*] Ds, sz. Itt egykor vár állott. – Nh.: A dülön régen bronzkutyát találtak. Arany volt benne (BMFN. II. 37, 281).

Meg kell azonban jegyezni, hogy viszonylag sok olyan földrajzi nevet is találtam, amely után viszont pontos magyarázat található, és így annak alapján az adott névadatot be lehetett sorolni a megfelelő csoportba. Ilyenek például a következők: **Dunaszekcső**: 204/128. *Csatorna* : *Római kút* : n. *Rere Prune* 'Rohr-Brunnen' : szh. *Csészma* 'forrás' [*Római kút*] F, a víz csatornacsőből folyik, innen a magyar és német elnevezés. – Nh.: a kút a római időkből származik. A szerb lakosság török jövevénytípusával jelzi régi eredetét. 204/275. *Főző-körösz* : *Fehér-köröszt* n. *Ouveri Kraic* 'Oberes Kreuz' : n. *Vaizi Kraic* 'Weißes Kreuz' : szh. *Biëli krszt* : szh. *Bëli krszt* 'fehér kereszt' c. *Káparnó trusul* 'fehér kereszt' Ke. – A szabadságharc idején itt esett el egy Fehér nevű tiszt és három honvéd. Itt is temették el őket; emléküket e kereszt őrzi. – A nemzetiségek – az azonos alakúság miatt – színnévként értelmezik. – **Somberek**: 201/104. *Munyoka* : n. *Monyoka* : szh. *Munyika* : szh. *Munyuka* [...] A török időkben elpusztult falu nevét őrzi (BMFN. II. 184, 220, 226).

A népi közlések különböző néprajzi kategóriákba való besorolásával kapcsolatban arra törekedtem, hogy az összegyűjtött példaanyagot, lehetőleg minden esetben az egyes etnikai csoportok szerint mutassam be. Ezzel ugyanis jobban mód nyílik az egyes néphagyományok, néprajzi tárgykörök szerinti összehasonlítására. Itt jegyzem meg azt is, hogy – amint már szót ejtettem róla – **Lánycsók** községnek a *falusi sokácok* etnikai csoportjába sorolását nem tartom igazán elfogadhatónak, inkább vitathatónak, ezért célszerűségből a lánycsói néprajzi értékű közléseket, adatokat mégis ebben a kategóriában mutattam be.

Bizonyos objektumok megnevezésére a déli szláv (horvát és szerb) nyelvű helynevek esetében olykor több változatot találunk. Erre főképpen olyan falvak és városok földrajzinév-anyagában vannak példák, ahová nagyobb számban szerb és horvát nyelvű lakosság települt, és hosszabb ideig élt együtt. Az így keletkezett névadatokat aszerint soroltam más-más etnikai csoportba, hogy melyik déli szláv nyelvű néprészleg köréből maradt fenn a szóban forgó helynévhez kapcsolódó néprajzi értékű közlés. Ha *szh.* rövidítésű (valamelyik szerbhorvát nyelvű) névadathoz fűződik népi magyarázat, akkor azt a Sarosáczy György-féle etnikai csoportosítás alapján soroltam be. Ezért került például a török hódoltság korával kapcsolatos hagyomány körébe a *falusi sokácok*hoz sorolt Magyarsarlós község következő belterületi neve: 143/1. *Ótemető* : szh. *Sztaro gróbblyë* 'Staro groblje' [...] – A. sz. valószínű, hogy török kori (BMFN. I. 842).

2.4. Azon településeken, ahol a délszlávok viszonylag nagyobb létszámban éltek, a magukkal hozott hagyományait jobban meg tudták őrizni. Ezeket – a horvát

és szerb földrajzi nevek vizsgálatához hasonlóan – az egyes megyék betűrendjében mutatom be. A névkötetektől összegyűjtött példaanyagot a megfelelő néprajzi kategóriákba sorolva, a lehetséges teljességre törekedve veszem sorra. Hogy az adatok száma miként alakul, az természetesen leginkább két tényezőtől függ. Egyrészt az egyes kötetektől példaanyagot gyűjtő kutatónak a szorgalmától, másrészt attól, hogy a szóban forgó helységek lakosságára milyen mértékben volt jellemző a hagyományörzés vagy esetenként a velük együtt élő, más nyelvű népcsoportok szokásainak, néphagyományainak átvételére irányuló hajlam. Ebben szerepe lehetett még annak is, hogy az érintett néprészlegek milyen vallási közösséghez tartoztak, milyen kapcsolatrendszerük alakult ki a közelebbi helységek azonos nyelvű és ugyanolyan vallású lakosságával. A fiatalok házasságkötésében ugyanis ezen tényezőknek is meghatározó szerepe lehetett. Mindenesetre tény, hogy azoknak a településeknek a száma, amelyeknek földrajzi neveihez kapcsolódva csekély számú példa fordul elő, vagy egyetlen névadat sincs, sajnos általában jóval nagyobb, mint a hagyományörző községeké és városoké.

Sarosácz György a Somogyba bevándorolt horvátok tizennégy települését három etnikai csoportba sorolta. Szita László a „Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században” című munkájában részletesen foglalkozott a délszlávok betelepülésével, és elköltözésükre is kitért, ez ugyanis a horvátokat és szerbeket egyaránt igen nagy mértékben érintette. Vizsgálódásaiból kiviláglott, hogy a bevándorlók között kisebb számban szlovének is voltak, akik a horvátokkal és magyarokkal együtt laktak. Ezért őket külön etnikai csoportba soroltam. Ezenkívül a településtörténete alapján egy olyan községet (Kisberényt) is találtam, amely nyomokban szerb eredetű földrajzi neveket őrzött meg. Ennek a falunak és a somogyi szlovének csoportjába tartozó helységeknek a névadatait és a hozzájuk fűződő népi közléseket külön-külön mutattam be.

Szita kutatásai fényt derítettek arra, hogy Somogy megye jó néhány községébe kerültek telepesek, akiket a *somogyi horvátok* etnikai csoportjához soroltam be. Bizonnyos idő elteltével ugyan elmagyarosodtak, kisebb számban azonban horvát (illetőleg szlovén) nyelvű földrajzi neveik és a hozzájuk kapcsolódó néphagyományaik egy része is megmaradt. Ezeket SMFN.-ből összegyűjtöttem, és a néprajzi közléseket még abban az esetben is bemutattam, ha magyar nyelvű helynév után álltak.

A baranyai, somogyi és tolnai névkötetektől összegyűjtött, horvát és szerb földrajzi nevekhez fűződő néphagyományokat – a származástudat megőrződésétől a népszokásokon át a vallási jelképekig – az alábbiakban ugyanolyan csoportosításban és sorrendben mutatom be, mint ahogy azt a német nyelvű helynevekhez kapcsolódó, néprajzi értékű közlések esetében tettem (vö. Szabó 2013: 162–9; 342–55; 462–71).

3. A származástudat megőrzése, a betelepülés emléke

A szülőföldjéről más országba, nemegyszer más nyelvű közösségbe került népcsoportoknak igen sok megpróbáltatással járhatott az új hazába történt betelepülés, beilleszkedés. Az új körülmények megismerése, az otthonteremtéssel járó nehézségek leküzdése, a szülőföldtől való elválás, elszakadás visszavagyódást

ébreszthetett az egyénben és a kialakulóban lévő közösségekben egyaránt. Ez a nosztalgia az egyes települések lakosságában olyan maradandó lehetett, hogy az áttelepülés után akár évszázadokon át megmaradt, és apáról fiúra szállva az utóbbi évtizedekig megőrizte a népi emlékezet.

Baranya megye

Horvátok

Bikal: A horvátok bevándorlására utal – a község helytörténeti bevezető részében – a Pesty Frigyes-féle földrajzinév-gyűjtés során Bikal benépesedéséhez kapcsolódó néphagyománynak a következő följegyzése: „Lakói (1865-ben): magyarok, horvátok, németek. Horvát lakói Zrínyi Miklós szigetvári hős, valamint Jurisits Miklós a községi vár hőségének Turupolya-ból ide jött maradványai, – a kamara által itt telepítették le. Német lakói a szomszéd megyékből és részint Németországból jöttek. Hajdani lakosai mind slav eredetűek lehettek, erre topográfiai nevek is utalnak.” – A szomszédos Nagyhajmás horvát lakói között máig elevenen él a hagyomány, hogy ők Jurisics Miklóssal jöttek Magyarországra. Napjainkban (1980) is élnek Jurisics nevűek Nagyhajmásra. – **Nagyhajmás:** *Hajmás : Hagymás : Nagyhajmás : n. Hajmas : n. Nagyhajmas : szh. Hajmas [...]* A 17. század végén lakói rácok voltak. A rác lakosság a 18. század folyamán lassan elhagyta a helységet [...] Ugyancsak a 18. század folyamán nagyszámú kat. délszláv (horvát) jött Nagyhajmásra [...] Nh.: A „vízmelléki” horvátok Dalmáciából érkeztek, és jelenlegi falu déli részében telepedtek le. Egy részük 1820 körül visszaköltözött Horvátországba. [...] 2/21. *Susnya : Susnál : szh. Súsany* ’Susanj’ Fr, U. A. sz. A falu legrégibb része. A horvátok itt telepedtek le; a németek inkább a Felsőfaluban. A szh. névadást magyarázza, hogy e hely közelében régen erdő volt (*Bukvik* ’bükkös’), amelynek susanj ’haraszt’ lehetett az aljnövényzete (BMFN. I. 43–4, 75).

Mivel **Bikal** és **Nagyhajmás** a Sarosácz György-féle etnikai kategóriák egyikébe sincs besorolva, más horvát telepítésű község vagy város földrajzi neveiben pedig a származástudat megőrzésére egyetlen adat sem található, ezért ezeknek a községeknek a példaanyagát külön mutattam be.

Szerbek

Mohács és térsége

Mohács és északi környéke

Egyházaskozár: *Kozár : Kazár : Egyházaskozár : Ráckozár [...]* – Nh.: Régen Kozár egyházközsége volt a legnagyobb. Több község tartozott hozzá. Úgy tudják, hogy a falu egy *Kozara* nevű nemesasszony birtoka volt, és a *rác* jelző a helység egykori szerb (*rác*) lakosságára utal. [...] „A népmonda szerint, a mikor a rácok e vidéket megszállták, egy *Kóza* nevű nő szerepelt volna mint földesuraság, és miután

az egész népség rácokból állott, a község »Rác-Kozárnak« neveztetett volna el” (BMFN. I. 81). – **Véménd:** [...] n. *Vëmënd* 'Wemend' [...] *Ėmen* vagy *Ėme* Véménd: *Vëmënd* : n. *Vëmënd* 'Wemend' j. *Vëmënd* : szh. *Vëmën* : rc. *Vimënd* [...] *Ėmen* vagy *Ėmel* középkori magyar falu [...] a török hódoltság alatt elnéptelenedett. 1690 körül rácok telepedtek itt meg. [...] A rácok száma az első világháborúig lassan fogyott. 1920 után az itt élő szerbek zöme Jugoszláviába optált. [...] – A szájhagyomány szerint a mai település csak 300 éves, korábban Ny-abra feküdt a falu. A szerbekben élénken élt a tudat, hogy Szerbiából a török elől menekültek ide, a „nagy költözés” (szh. *Veliki seoba*) idején vagy még korábban, és a környező völgyekben létesítettek ideiglenes településeket. Erre szerintük dülőnevek, illetve falunevek emlékeztetnek, például: szh. *Apatija*, *Batova*, *Berak*, *Demerkapija*, *Hristova dolina*, *Korpač*, *Kapavac*, *Krstoš*, *Petrovac*, *Prkos*, *Sapud*, *Uros*, *Vemen*. Őrizték azt a hagyományt is, hogy vissza kell térniük, ha hazájuk fölszabadul. [...] 193/7. n. *Rácsih Trënk* 'Raizische Tränke' : szh. *Válovi na brdu* 'Válovi na brdu 'vályúk a hegyen' F. – A. sz. régebben a bővízü forrás vizét fa-, később betonvályújukba vezették. Naponta ideterelték itatni a jószágot, de innen vittek permetvizet is. – Föltehető, hogy a török idők után beköltözött, de a kurucoktól elűzött szerbek 1711 után itt kezdtek letelepedni a forrás és a szerb temető közti szakaszon, a mai Hegy utca egyik részén. Itt találtak forrást, itt voltak közel a menedéket nyújtó erdőhöz. 193/341. szh. *Avala* 'Avala' D, sző. – A. sz. a Kecsk-hegy alatti szőlőhegyet nevezték így a szerbek, emlékeztetőül a Belgrád alatti Avala hegyre, ahol gyülekeztek, mielőtt Magyarországra menekültek a török elől (BMFN. II. 54, 58, 75, 72, 79).

Somogy és Tolna megye földrajzinév-köteteiben a származástudat megőrzésére nincs adat.

4. A török hódoltság emléke

Baranya megye

Horvátok

Sokácok

Mohácsi sokácok

Mohács: 223/669. *Csëlinác szurduk* : n. *Csëlinác-Holl* 'Tschelinatzhohle' : szh. *Csëlinacsëv szurduk* 'Čelinčev surduk' Hor, hasonló nevű családok szöleijéhez vezetett. – Nh. (sokác): A törökök itt sok pénzt ástak el a Szőlőhegyen, virágot ültettek oda, hogy helyét megtalálják. 223/673. *Jenei-högy* ~ *Jenyei-högy* : *Jenye* : n. : *Jenye* 'Jenje' : szh. *Janyinszko brdó* 'Janjinsko brdo' : szh. *Janyicka planina* 'Janjinska planina' : szh. *Janyin* 'Janjin' : szh. *Jënyë* 'm. Jenje' : c. *Jënyëvicko plaj* : mc. *Jënyëiko bërdó* : rc. *Gyál dö Jenye* [...] – Más a. sz. itt régi téglákat szántot-

tak ki, itt állt a régi Jenőfalva. Amikor a törökök összeszedték az 5–6 éves fiúkat janicsárnak, a jeneiek összecsaptak velük. A törökök mindenkit megöltek, a falut fölgújtották. – Nh. (sokác): Abban az időben sok gyereknek a *Márián* nevet adták. A török ezeket lányoknak vélte, így nem vitte el őket janicsárnak. – A mc. név utótagja a szh. *brdo* 'hegy' átvétele. 223/680. *Vaskapu* : *Édös-luk* : *Szűz-lik* : n. *Cisszlouh* : n. *Szűszloh* : j. *Sziszlah* 'Süßloch' : j. *Ázntor* 'Eisentor' : szh. *Szlatka jáma* 'Slatka jama' : szh. *Sziszloh* : szh. *Sziszloh* : n. 'Süßloch' : c. *Szrasztinészki kapuva* 'vaskapu' : rc. *Kapu dö fer* 'ua.' [...] – P. sz. „itt állott 1526-ban 300 pétsi diák őrt a török ellen, fekszik egy hegyszoros és erdő között”. – A diákok élő „vaskaput” rögtönöztek, itt lelték halálukat. A törökök vezére is elesett, katonái a Bég-réten temették el. 223/955. *Jécs* : n. *Ěcskráve* 'Etschgraben' : szh. *Jěcs* 'Ječ' : szh. *Jécs-fok* 'Ječ kanal' [...] – Nh.: A bujdosókat visszacsalogatták a törökök. Itt egy asszony nagyon megijedt, és a Jécs-fokba dobta a gyerekeit. Az még sokáig sírt a nádasban. A. sz. a sokac szó *ječi* ezt jelenti 'valaki jajgat'. Az asszony tovább menekült a Sárhát (1084. sz. név) bozótosaiba (Müll. 90.). – Másik sokác név az a. sz. a víz élénk, harsogó folyására utal. – Mindkét értelmezés a szh. *ječati* 1. 'harsog', 2. 'nyöszörög' igén alapszik. 223/1187. *Rinya* : *Riha* : n. *Ti Rihalmér* 'Die Rihalmér' : szh. *Rinya* 'Rinja' : c., mc., rc. *Riha* [...] – Nh.: A török időkben itt találtak rejtékelyet a menekülők. 223/1279. *Sáros-fok* : n. *Sároser Kráve* 'Scharoscher Graben' : szh. *Sároski-fok* 'Šaroški kanal' [...] Cs, a hasonló nevű dűlőben. – Nh.: A Dunától el tudtak jutni a Riháig (1187. sz. név) „csónyikkal”. – Nh.: Medre mentén menekültek a rihai nádasok közé a török időkben Kis-Mohács felé (BMFN. II. 479, 479–80, 480, 499, 507, 510).

Falusi sokácok

Magyarsarlós: 143/1. *Ótemető* : szh. *Sztaro gróbljě* 'Staro groblje' [...] – A. sz. valószínű, hogy török kori (BMFN. I. 842). – **Erdősmárok:** 209/86. *Frájtár* : n. *Fraitál* 'Freiteil' : szh. *Lívadszka* 'réti föld' [K5, K12: *Freithal*; K17: ~] [...] A feudális terhektől korábban megváltott 'szabad föld'. A szh. név rét közelségére utal. – Nh.: Itt volt a régi falu. A törökök pusztították el. – **Kátoly:** 208/79. *Nadrág-völgyi-rét* : n. *Natrakszvize* 'N.-Wiesen' : szh. *Nadracki rít* 'Natrág-rét' [K8: *Nadrági völgy*; l P : *Nadrág-völgy dűlő*; r] [...] Nógrád nevű elpusztult falu emlékét őrzi. – Nh.: A török elleni harcok során a hátrálók ezen a helyen a *natrag* ('viszsa, hátra') szót kiáltozták. – **Lánycsók:** 216/78. *Monyoród* [K12, 16: *Monyoród*; sz, e P: *Monyoród*; szőlőhegy] D, sz, e. – A. sz. a török megszállásig település volt (BMFN. II. 274, 281, 354).

Bosnyákok

Kökény: 160/41. *Szelistye* : szh. *Szēlistyē* [K3: *Szeleste* ...P: *Szelistye*] [...] – Nh.: A török megszállás idején itt volt a falu, és csak később húzódott a mai helyére. A régi település nyomai megmaradtak. Emberi csontokat, edénydarabokat találtak itt. 160/62. *Régi templom* : szh. *Sztára crkva* [...] – Nh.: A törökök idejében itt egy templom állt. Szántáskor valaha sok cserepet ástak ki itt. 160/68. *Kovács-gödör* :

szh. *Kovácsëva jama* [...] Szakadék. Egy hosszú pincszerűség nyílik az oldalából. – Nh.: A törökök ásták. – **Pécsudvard**: 154/36. *Régi-temető* : n. *Alter Frithóf* : szh. *Sztáro gróbljē* 'Staro groblje' Korábban temetkezési hely volt. – A. sz. egykor itt török templom állt. – **Szemely**: 155/46. *Török domb* : szh. *Turszko Gróbljē* 'Tursko groblje' Török temető lehetett itt. – **Szöke**: 177/17. *Szentpálpusztá* : *Szempáli pusztá* [...] P. sz. „A hagyomány szerint [...] a török uraloma alatt tanyát ütött itt egy bizonyos *Ráczy Pál* (*Rácsi?*) nevű ember, aki erőszakoskodó volt, e vidék ostroma. Mi miatt a pécsi basához bevádoltatván a basa elébe rendeltetett. El is indult a jámbor, de csak a pécsi határban jelenleg is létező *vashámorig* mehetett, mert ott az elibe, a basa által küldött poroszlók által karóba huzatott. Ezen dülő jelenleg az uradalom tagjába beosztatván (a pécsi papnevelde birtoka lett), s így a földes úr védszentétől (*Szent Pál*) »*Szent Páli pusztá*« nevet vette fel”. – **Szókéd**: 173/40. *Felső Pusztora* : *Felső Pusztára* : szh. *Gornya pusztara* 'Gornja pustara' [K8: *Felső pusztára*...P: *felső Pusztára*] Dt, sz. – A. sz. a török időkben itt volt a falu. 173/46. *Brësztik* : szh. *Kutyistya* 'Kućišta' : szh. *Duboki pút* 'Duboki put' [...] – A. sz. a törökök kincset ástak el, amely fölött éjszaka fény világít. Ha meg akarják keresni a kincset, a fény eltűnik. 173/56. *Pécsi horhó* : szh. *Doboki pút* 'Duboki put' [...] Bevágódott, mély út. Ezen jártak a szekerekkel Pécsre. – A. sz. az út kanyarulatában török templomrom volt. 173/77. *Dugatnica* : *Cigány erdőnél* [K8: *Dukatnica*...] – A. sz. a törökök itt aranyat (dukátokat) ástak el. Mások szerint az arany a falu határának szélét jelző köben volt. A *Dugatnica* a szh. *dukat* + *nica* köznévvvel hozható kapcsolatba, amelynek jelentése dukát (arany)-föld. Itt egykor földút vezetett Bisse és Pécs irányába (BMFN. I. 903, 908, 929–30, 990–1, 1005).

Egyéb horvát csoportok

Dráva menti horvátok I.

Felsőszentmárton: 227/113. *Táborpusztá* : szh. *Táboracska pusztara* 'Taboračka pustara' [...] – A. sz. a magyar területek megszállására küldött török hadsereg táborhelye volt (BMFN. II. 763).

Szerbek

Mohács és térsége

Mohács és északi környéke

Dunaszekcső: 204/42. *Vár-högy* : *Várhégy* : n. *Slousszperih* 'Schloßberg' : szh. *Várhety* [...] Római, majd középkori magyar és török erődítmény rajta. – Nh.: Építkezés után a török három kőművest megölt, hogy el ne árulhassák a vár titkait. 204/185. *Mártinca* : *Martinca* : n. *Mártince* : szh. *Martinci* : c. *Martinca* [...] – P. sz. „[...] a hagyomány szerint itt feküdt az ily nevű falu, melynek fából épült és Szt. Háromság tiszteletére emelt templomát bizonyosra mondják”.

A török időkben elpusztult, de emléke ma is elevenen él. 204/330. *Török-lik* : *Török-luk* : n. *Tirkelouh* 'Türkenloch' : szh. *Turszka jama* Bg. Alagút bejárata a török időkből, amely a várból a nh. szerint Bátára vezetett. [...] – Nh.: innen a Duna alá fúrtak a törökök, és kincseket rejtettek el. 204/373. *Jaoka* : *Jouka* : *Jauka* : n. *Jauke* : n. *Gyauke* : szh. *Jauka* : szh. *Jaoka* 'jajgatós' : szh. *Jaukovo* 'jajgatnak' : c. *Jóka* [...] – P. „a hagyomány szerint e tájon valaha falu lehetett, melyet csergedező patak szegdelt keresztül, ásátások alkalmával lakházak nyomára akadhatni”. – Nh.: a mohácsi csata után itt szálltak meg egy kocsmában a menekülő harcosok. Éjszaka rájuk törtek a törökök, és megölték őket. Hallani lehetett a jajgatást. A szerb név *jajgatást* jelent. – Nh.: szerb harcosok itt zártak körül törököket, nem adtak nekik élelmet, vizet, azok jajgattak, míg el nem pusztultak. – **Erdősmecske**: 191/208. n. *Slouszperhprune* 'Schloßbergbrunnen' : szh. *Bunar kod kliszë* 'kút a várhegyen' Kút. – Nh.: A törökök ásatták; harangot is dobtak bele. Mások szerint szerbek ásatták az első világháború utáni megszálláskor. – **Mohács**: 223/13. szh. *Panyëvi* 'Panjevi' : szh. *Krcsëvina* 'Krčevina' [...] – Nh.: Itt szántás közben egy kőbárányt (-kecskét) találtak. Boronanehezéknek használták, és mezsgyéről mezsgyére dobálták. Egyszer jött egy török, és kereste. Egy kanászcsergő megmutatta neki. A török kinyitotta, arannyal volt tele. Egy marékkanál adott belőle a kanásznak is. (Müll. 92.). 223/313. *Fledrih-fële ház* : *Városi közfürdő* : *Fürdőház* : *Fürdő* : szh. *Kupka* 'Gradska kupka' : c. *Najol* 'fürdő' : rc. *Firdó* 'ua.' [...] – Nh.: A Fledrich-ház török kori építmény, a *bég palotája* volt. Falaiban kincsek rejlenek. Az 1960-ban feltárt pince vaskarikáihoz rabokat láncoltak. 223/740. *Basa-birtok* : *Timár-birtok* : *Bég rétje* : *Bég-rét* : n. *Bikkvize* 'Begwiese' : szh. *Bëgovacsa* 'Begovača' : rc. *Begicko ritó* 'Bég-rét' [...] – Nh.: Egy bég tulajdona volt, illetve itt legeltették a lovakat. – Katonái ide temették azt a béget, aki a Vaskapunál (vö. sz. név) viaskodó pécsi diákok megöltek. – P. sz. „nevét veszi egykoron, 1526-ban meghalt és eltemetett *Bégtől*, hagyományilag”. – Nh.: *Bégrétyén* nagyon sok kincs van elásva. 223/794. *Eszéki dërék* : *Eszéki országut* : *Eszéki ut* : *Udvardi ut* : n. *Ëszëker Strossz* 'Esseger Straße' : n. *Utvare Strossz* 'Udvarder Straße' : szh. *Ószëcski drum* : szh. *Oszicski drum* 'Osječki drum' [...] – Nh.: Egy török a múlt században minden évben eljött ide, és az északi kapuoszlop mellett jajgatott, mivel ott valami török volt eltemetve. [...] *Török-domb*: szh. *Turszki brig* 'Turski breg' [...] Nh.: „mindön török egy sapka földet vitt oda, és ebből alakult ki egy hatalmas domb.” [...] – Nh.: Idáig hatolt 32 magyar vitéz, hogy megölje Szolimánt, de a janicsárok elvagdalták a lovak térdét, s a domb aljában halomba rakták a magyarok levágott fejét. – II. Szulejmán négyszer táborozott a csatatéren. Valószínűleg az ütközet után ezen a dombon éjjelezett, ezért kapta a *Sátorhely*, majd a *Császár dombja* nevet. 223/1238. *Török-fok* : n. *Tierke Kráve* 'Türkengraben' : szh. *Turszki fok* 'Turski kanal' [...] – A múlt században vagy még azelőtt sokszor jöttek ide törökök, és keresték a fokot meg egy nagy jegenyefát. Állítólag egy láda arany van a fa tövében elásva. – **Somberek**: 201/104. *Munyoka* : n. *Monyoka* : szh. *Munyika* : szh. *Munyuka* [...] A török időkben elpusztult falu nevét örzi. 201/185. *Török-templom* : *Öreg-templom* : n. *Alt Kherih* 'Alte Kirche' : szh. *Turszka klisza* 'török vár' : szh. *Sumbëracska klisza* 'sombereki vár' : szh. *Sztára crkva* 'öreg templom' [...] P. sz. „néhányak szerint e templom

rom táján állott volna valaha *Cselefalva* (így is: *Csellefalva*)”. [...] – A szerb adatközlők az építkezés módjából török dzsámi, illetve erőd romjának tekintik. – Nh.: A török idők előtt itt terült el Somberek. – Nh. A szerbek közt: Egy német ember, akinek szőleje közepén állt a rom, bontani kezdte, de mindannyiszor elhullott egy-egy állata. Végre azt javasolták, hagyja abba, mire az állathullás megszűnt. – Nh.: A közelben egy kőből faragott kecskét találtak. Ezt a parasztok sokáig boronanehezéknek használták. Egyszer megjelent egy török vagy egy szerb ember, felnyitotta, és kivette belőle az oda rejtett ékszereket. – **Véménd:** 193/122. *Hëdbrouit* [...] : *Viharsarok* : *Drótosforduló utca* : n. *Hët Proud* : j. *Hët Brajt* 'Hätte Brot' : szh. : *Hëtpród* 'n. Hätte Brout', 'Da ima(mo) hleba' : rc. *Hëtyproud* 'n. Hätte Brout' U. A német gúnynev 'csak volna kenyere' arra céloz, hogy itt laktak a szegények. – Más a. sz. a szegények fohászából keletkezett: „csak volna kenyერünk!” – Nh.: A török idők után kóborló katonák rátaláltak egy rejtőzködő öregasszonyra, s attól kenyeret követeltek. Ijedten mondta: n. „*Ja, va mr hët Próut!*” 'Ja, wenn man hätte Brot!', „Igen, ha volna kenyерünk!” : szh. „Da, akob imál lëba!” 'Akobi je imala hleba!'. A Drótosforduló elnevezés zsákutcat jelez (BMFN. II. 38, 66, 184, 188, 216, 223, 229, 231, 417, 446, 485, 489–90, 509).

Mivel **Palotabozsok** földrajzi nevei között csak elvéve fordul elő egy-két szerb eredetű adat, ezért a Mohács környéki szerbek egyik etnikai csoportjába sem lehet besorolni. A község 196/197. számú külterületi nevéhez azonban a török hódoltság korához kapcsolódó néphagyomány maradt fenn, ezért természetesen azt is fölvettem példaanyagomba. Ez pedig a következő: 196/197. *Szentkút* : n. *Khirheprënnjie* 'Kirchenbrünnlein' : szh. *Vodica* 'szent kút' (a somberek szerinti) : c. *Szunto khaink* 'szent kút' [...] F, kristálytiszt, nagyon hideg vize van; hajdan csodaforrásként tisztelték. – Nh.: Amikor a törökök lerombolták a régi templom tornyát, harangja lezuhant, és oly mélyen fűrődött a földbe, hogy forrás tört fel a helyén (BMFN. II. 130).

Mohács délnyugati vidéke

Borjád: 227/69. *Marotfalu* : n. *Márótfalu* : n. *Márótfal* : szh. *Morotfala* 'Morotfala' [...] A törökök által 1526-ban elpusztított falu helye. Az akkori lakosságot a hagyomány szerint a falu alatt folyó patakba fojtották a törökök. A falu maradványaiból az ekék már évtizedekkel ezelőtt sokat kiforgattak. – **Lippó:** 234/58. *Török-domb* : n. *Sáncekipl* 'Schanzengipfel' : szh. *Gradina* 'Gradina' : szh. *Turskë umkë* 'Turske humke' [...] D, földsánc. – A. sz. a török csapatok szálláshelye volt. A földvár alagútja átvezetett a buszikkiai erdőben lévő egykori török erődítménybe. Több nagyobb helyiség található az alagutakban (BMFN. II. 563, 589).

Somogy megye

A hódoltság korában Somogy megye lakosságának jelentős része is ki volt téve a török elleni harcoknak és az azokkal járó pusztításoknak, amelyek létüket fenyegették. Ezzel is összefügg, hogy Somogy néphagyományában a törökdúlásnak igen sok emléke szinte máig megőrződött, ezeknek egy része a betelepült és elma-

gyarosodott délszláv népcsoportok hagyományvilágába is bekerült. Erről tanúskodnak azok a földrajzi nevekben fennmaradt adatok, amelyeket az alábbiakban mutatok be.

Dráva menti horvátok I.

Potony: 250/21. *Trzókovica* [K. *Turzokovci rétek*] [...] Az adatközlők szerint magyar jelentése 'török rétek'. A néphagyomány szerint Drávavárhely területén volt a törököknek egy táboruk, lovaikat ezen a területen legeltették. 250/42. *Pusztárka* [...] A néphagyomány szerint a török időkben volt itt egy település. Szántáskor kő- és tégladarabok kerülnek elő. Az adatközlők szerint a név magyar jelentése 'település' (SMFN. 822).

Dráva menti horvátok II.

Babócsa: 239/5. *Mél-sánc* Á. A török vár körül húzódó árokrendszer része volt. 239/33. *Budai-domb* [C. K. P. ~] [...] Az adatközlők szerint a török megszállás idején a budai pasa vezetésével itt tartották gyűléseiket a törökök. 239/84. *Gyimőcsös* [...] Az adatközlők szerint a törökök faluja volt, itt állt az egyik pasa háreme is. Ő hozatta háremébe Törökországból a nárciszt, mely ma nagy mennyiségben vadon él. – **Berzence:** 205/159. *Szélös-tó* [...] A monda szerint a török hódítás idején itt süllyedt el egy szekér kincs. – **Bolhó:** 238/32. *Tábor-hej* [C. K. P. ~] [...] Az adatközlők szerint törökök táboroztak itt. – **Vizvár:** 230/4. *Balta-vár*. A néphit szerint régi török vár volt (SMFN. 642, 769, 789, 792, 795).

Somogyi horvátok

Buzsák: 22/89. *Török-hagyás*. Templomrom, amelyet 1938-ban fel akartak tární, de nem fejezték be az ásatást (SMFN. 104–5).

A Sarosácz-féle *Somogyi horvátok* csoportjába tartozó három falu közül **Táska** községet népességtörténete alapján a szlovén (*vend*) telepítésű somogyi helységek közé soroltam. Az itt tárgyalt települések közül **Buzsák** a Fonyódi járás délnyugati részén található, a hozzá közel fekvő **Somogyszentpál**, amelyet **Tótszentpál** és **Varjaskér** falukból egyesítettek, pedig a Marcali járásában. Ugyanakkor viszont – nagymértékben kibővítve a *Somogyi horvátok* etnikai csoportját – ide tartozónak vélem **Somogyszentpál** és **Buzsák** alkotta *kis tömbtől* keletre–északkeletre a Fonyódi járásban található **Gamás**, **Pamuk** és **Somogyvamos** községeket és a Siófoki járásból **Bonnyát** és **Kisbárapátit**, a már említett *kis tömbtől* déli-délnyugati irányban lévő **Gadányt**, **Marcalit**, **Niklát**, **Pusztakovácsit** és **Szenyért**, valamint Kaposvári járásból **Gálosfát** és **Osztópánt**, végül **Nagyatádot**, amely szigetként helyezkedik el a róla elnevezett járás közepén. Az egyes helységek közül néhányból az alábbiakban mutatok be példákat.

Gamás: 26/64. *Béka-vár* : *Béke-vár* [*Béke-vár u*] U. Lapos, vizenyős terület volt, és sok béka volt erre. Egyesek szerint itt volt a békekötés a törökökkel. 26/186. *Szállás-mező* [...] Állítólag azért, mert itt szálltak meg a törökök. 26/187. *Vérgamás* [C. ~ i, K. P. ~] [...] Egyesek szerint a törökökkel, mások szerint 1848-ban voltak itt harcok, és nagyon sok vér elfolyt. 26/207. *Fehér-templom* : *Török-templom* P. is említi a templomromokat a Studenca-dűlőben. Romjaira még az idősebbek emlékeznek. 26/260. *Török-lik* G. Pincszerű mélyedés. Egyesek török kori alagút bejáratának, mások kísértetek tanyájának tartják. 26/265. *Jéláskai-kut* Kú. A hagyomány szerint a török időkben ide rejtették el a falu harangjait. 26/363. *Török-vár* Do, e. A várfalak még láthatók. 26/364. *Kopasz-domb* D, e. Egy kopasz török vezér tábora állt ott. Fegyvereket találtak. – **Kisbárapáti:** 73/119. *Gustya* [C. *Rác szűrűpuszta*] Ds, e, sz [...] A hagyomány szerint az itt található alagútszerű pince a török időkből maradt. – **Pusztakovácsi:** 94/136. *Kürtös* : *Kürtös-puszta* : *Márfi-kürtös* [C. K. P. *Kürtös*] M. A közelében egy kápolna van, amely a hagyomány szerint török mecset volt. – **Szenyér:** 105/89. *Várdomb* [...] A hagyomány szerint török vár volt itt (SMFN. 114, 116, 116–7, 117, 118, 246, 298, 322, 795).

Szita László többször idézett munkájában (1993) találtam olyan, Somogy megye néhány helységét érintő népesedéstörténeti adatokat, amelyek szerb és szlovén nyelvű betelepülőkre utalnak. **Kisberény** földrajzi nevei között pl. a következő, szerb nyelvű példák fordulnak elő: 18. *Héldavistya* [P. ~] S, sz. 33. *Luzsány* [K. P. ~] Ds, sz. 38. *Csehërka* : *Csejërka* [K. P. *Csajërka*] Ds, r, sz. 39. *Jélászka* [P. ~ tó] S, r, sz. Valamikor tó volt. (SMFN. 107–8). A falu egyik helyneve viszont megőrizte a törökdúlás emlékét. Ez a következő: 23/35. *Katalin-kápolna* : *Török-hagyás*. Templomrom (SMFN. 108). Ez a példa ugyan nem szerb nyelvű, mégis megemlítettem, mert **Kisberény** a megye egyetlen olyan települése, ahol az 1970-es évek elejéig, Somogy megye földrajzi neveinek összegyűjtéséig néhány szerb eredetű földrajzi név is fennmaradt (vö. SMFN. 107–8), és a történeti kutatások szerint a 17. század végén és a 18. század elején szerbek laktak, akiknek egy része Somogyban maradt (l. részletesebben Szita 1993: 6, 23).

A Sarosác-z-féle etnikai csoportokba be nem sorolt *somogyi szlovének* alábbi falvaiban a következő adatok fordulnak elő:

Lengyeltóti: 18/145. *Török-hagyás* [...] Valamikor állítólagos török fegyvereket és edényeket találtak itt. 18/252. *Mohács* [C. *Kis* ~, K. *Nagy* ~, P. ~ i J. ~] ...P. szerint itt falu lehetett, a templomromokat még lehetett látni. A hagyomány azt tartja, hogy innen támadtak a törökök a községre. Kő-, réz- és középkori leleteket találtak. – **Somogyvár:** 28/93. *Vëlîga* [C. *Vëlîka Gustja* K. *Török d*] [...] Déli részében állítólag török vár állott valamikor. – **Tarany:** 219/87. *Asó-Csatár-tó* : *Csatár-tó* : *Csatárta* [K2. *Alsó csatártó*] S, V, e. Egyesek szerint a 48-as szabadságharc idején csatátér volt. Mások szerint Zrínyi vívott itt egy ütközetet a törökökkel. 219/117. *Zidina* : *Zidina-tó* : *Zidinai-tó* S, sz és Mo. Itt volt *Péterfalu*, amelyet a törökök elpusztítottak. A templom téglái szántás közben előkerültek, a föld gazdája pincét épített belőle. Találtak egy kutyára vagy kosra hasonlító kőszobrot is, ezt a boronára szokták tenni nehezéknak. A hagyomány szerint megjelent egyszer egy török tiszt, és kulcsával kinyitotta a kőkutya titkos zárját. A szobor tele volt arannyal, és a tiszt elvitte az aranyat. – **Vése:** 109/26. *Ó temető* : *Málok*. A régi

temető, amelyben van egy régi kút, ahova a török elől két harangot rejtettek el, és még ma is ott vannak (SMFN. 95, 97, 124, 328, 720).

A *Somogy megye földrajzi nevei* című kötetből egyik korábbi cikkemben (vö. Szabó 2008b) – a megye összes településének helynevei alapján – a török hódoltság korához kapcsolódóan gazdag példaanyagot tudtam összegyűjteni és vizsgálni. Ebben a dolgozatomban viszont csak az egykor délszlávok (horvátok, szerbek és szlovénok) lakta települések földrajzi neveiben megőrzött, a török korhoz fűződő hagyományait mutatom be. Amint a fenti névadatok jelzik, csekély számban találtam erre példákat. Ennek az az oka, hogy Somogyban a horvátok és szlovének túlnyomó többsége elmagyarosodott, a szerbek pedig elvándoroltak. Mivel Tolna megyéből a szerbek is visszaköltöztek a Dráván túlra, ezért egyetlen olyan névadat sincs – nem is lehet –, amely a hódoltság korához kapcsolódó néprajzi értékű közlést, hagyományt tartalmazna.

Szabó József
ny. egyetemi tanár
SZTE